

Inleiding

Het boek (ik duid het kort aan met WvW) gaat over stijl- en cultuurbreken, ingrijpende veranderingen met een gevoelige impact op het publieke domein en de civiele samenleving. Als voorbeeld kunnen het pas aangetreden VVD-PvdA kabinet in Nederland en de strijd om het Witte Huis tussen de Democraat Obama en de Republikein Romney worden genoemd. Profiteerde Franklin D. Roosevelt in de jaren '30 van de radio, John F. Kennedy had in de jaren '60 baat bij een debat met Richard Nixon op de televisie, Obama dankte in 2008 zijn eerste verkiezing aan internet en facebook, waarvan zijn jeugdig campagneteam handig gebruik maakte, en in 2012 legde de strategie van 'micromarketing' (directe en persoonlijke benadering van potentiële kiezers) hem geen windeieren.¹

Dat waren stijlbreken die een opmerkelijk effect sorteerden. Wat te zeggen van het einde van de apartheid in Zuid-Afrika? Deze werd na een lange periode van discriminatie beklonken met een opzienbarende paringsdans van Frederik W. de Klerk en Nelson Mandela in het begin van de jaren '90 – een metamorfose die niet uit de lucht kwam vallen. Velen, onder hen C.F. Beyers Naudé, verzetten zich tegen het racistische systeem in Zuid-Afrika. Erica Meijers wijdde haar promotie-onderzoek aan deze onverkwikkelijke kwestie.²

Drieluik

Ik vraag me af hoe het beter, liever: hoe het rechtvaardiger kan in de 21e eeuw in het publieke domein en de civiele samenleving. Om deze vraag te beantwoorden klap ik een drieluik open:

1° In het eerste belicht ik drie verschillende activiteiten, namelijk breken, bouwen, (ver)binden. Inspiratie vond ik bij Noam Chomsky, linguïst, maatschappijcriticus en steunpilaar van de Occupy-beweging. Nota bene Chomsky roept profeten uit de Hebreeuwse bijbel in herinnering. Hij houdt hen naar moderne criteria voor dissidente en nonconformistische intellectuelen; zij veroordeelden wandaden van machthebbers en namen het op voor outsiders. In het kielzog van de val van de Berlijnse Muur onderstreept hij het belang van breken en roept alle mensen van goede wil op muren te blijven slechten, die tussen Palestina en Israel, Gaza en Egypte, de Verenigde Staten en Mexico – alle materiële, mentale en morele muren waar ook.³

¹ Cf. Engelstalige bijlage van *El País* in *The International Herald Tribune* van 23 oktober 2012: 'Obama's secret weapon'.

² Erica Meijers, *Blanke Broeders – Zwarte Vreemden* (WvW, 283-285).

³ WvW, 2, 14 en 15, sp. n 20 en 21.

2° In het tweede luik span ik me in zachte krachten te ronselen, denkend aan het gedicht van Henriëtte Roland Holst:

*De zachte krachten zullen zeker winnen
in 't eind – dit hoor ik als een innig fluistren
in mij...*

Theologisch vallen deze regels net als de titel *De Wereld wordt Wijngaard* onder de eschatologie, de leer van de laatste dingen, het einde der tijden, de definitieve wending ten goede. Theologen maken gewoonlijk onderscheid tussen het 'reeds' (er is reeds veel gebeurd) en het 'nog niet' (veel staat nog uit). Ertussen ligt een spanningsveld, dat van het 'Vorletzte' (Bonhoeffer), het terrein waar mensen aan de slag mogen, ethisch ofwel verantwoordelijk handelend en gelokt door 'a lure to completion', zoals je in Amerika hoort zeggen.⁴

Vergeten we de bijbels-theologische scopus niet. Het zojuist kort geschetste eschatologisch perspectief mag niet lineair-historisch maar moet vanuit het Midden worden verstaan, vanuit het verhaal van de Naam, JHWH, De Ene en Aanwezige: 'alles wat er komen gaat [is] onmiddellijk present (...) dan ga je in het verhaal datgene tegemoet wat zich heeft aangekondigd'.⁵

Je gaat het Koninkrijk van God tegemoet, want dat is aangekondigd. Jezus duidt het aan met een metafoor: je moet het zien als een wijngaard. Een metafoor is een passend vehikel om lezers van de ene werkelijkheid naar de andere te vervoeren. Formeler uitgedrukt, het *zien-als* van de metafoor wordt een *zijn-als* op ontologisch niveau, een verwerkelijking, een werkelijkheid. Als de betekenis van de metafoor op deze wijze wordt ontsloten – dat is hermeneutiek – kunnen effecten niet uitblijven. De wereld van de verbeelding die door de hermeneutiek wordt vertolkt (Heideggers 'Entbergen') kan door handelen worden gerealiseerd met daden van (herstel)gerechtigheid – dat is ethiek.⁶

3° In het derde luik probeer ik te laten zien hoe werken in/aan de wijngaard kan gebeuren. Op microniveau denk ik aan het werk van H.M. de Lange – homo economicus, homo oecumenicus en homo ecologicus. Men zal hem blijven herinneren als vurig pleitbezorger van de zg. economie van het genoeg. Op mesoniveau bekijk ik de leefbaarheid van de menselijke habitat, breek een lans voor 'de stad van de mens' (Harvey Cox) en kritiseer zulke uitwassen als megalopolis, technopolis etc. Op macroniveau komen Europa/EU en het Midden-Oosten aan bod.

⁴ Henriëtte Roland Holst (WvW, 191). Cf. Ernst Blochs *Religion im Erbe*, religieus erfgoed dat nog niet is ingelost. Het staat uit en wacht op erfgenamen, vooral 'Heimatlosen' (WvW, 84).

⁵ Frans Breukelman, *Gesprekken met Frans Breukelman*. Red. Ype Bekker e.a., Meinema, 's-Gravenhage 1989, 110-111.

⁶ WvW, 293-295.

Het is te hopen dat *fortuna* niet *fatum* aan de winnende hand zal zijn, regionaal, nationaal en globaal. Duidelijk is dat inplanting van de wijngaard zonder burgerparticipatie, Hannah Arendts *vita activa*, niet zal gaan. Men moet werk maken van sociale rechtvaardigheid, economische doeltreffendheid, politieke democratie en cultureel pluralism.⁷

Experiment

Na de titel ook iets over de twee ondertitels. De eerste is *experimentum humani*. Het *humanum*, schreef Arendt, dient te worden veiliggesteld, juist in donkere dagen, ‘in finsteren Zeiten’.⁸ Proefondervindelijk mens worden lijkt onontkoombaar in de 21^e eeuw, in een onstuimige wereld en tijd die worden gekenmerkt door talrijke cultuur- en stijlbreuken, metamorfosen en muties. Denk aan Alessandro Baricco’s barbaren, een generatie gamers, surfers en andere dilettanten (C.W. Mönnich), die in plaats van verticaal liever horizontaal acteren.⁹

Het woordpaar *experimentum humani* heb ik gekozen naar analogie van Blochs *experimentum mundi*, de titel van een van zijn boeken (1974). In beide gevallen moet een genitivus obiectivus worden gelezen; een experiment *tot* is in het geding. Volgens Bloch is de mens niet af en zit de wereld niet potdicht. Objectief gezien zijn zij bezig zich uit te kristalliseren; subjectief gezien komt het op mensen aan. ‘Adam/Eva, waar ben je?’ Komt er nog wat van? Hin□ni, wees paraat!

Laat een mens zich blijven etaleren en manifesteren al is het met vallen en opstaan, trial and error, worstelend en meedeinend op het ritme van cultuur- en stijlbreuken. Bloch adviseert zijn gehoor met klem de hoop niet op te geven, want datt is een zeer probaat middel tegen angst en vrees. Het is een ‘Erwartungsgegenaffekt gegen Angst und Furcht’, een treffende typering in zijn magnum opus *Das Prinzip Hoffnung*.¹⁰

De tweede ondertitel slaat op mijn referentiekader: de publieke theologie. Beide horen bij elkaar, zoals Barth vond dat bijbel en krant onlosmakelijk zijn. Publieke theologie is van Augustinus tot Sölle inderdaad vaak een vast tweespan geweest. Het is een theologie die per definitie niet ‘weltlos’ kan zijn en evenmin ‘gesellschaftsfrei’. Neem Dorothee Sölle: ‘Alleen al door het feit, dat wij tot de noordelijke rijke wereld behoren, zijn wij kollaborateurs van de zonde’.¹¹

⁷ WvW, 155, 234-235.

⁸ WvW, 12.

⁹ WvW, 86-94 en 112.

¹⁰ WvW, 137.

¹¹ Cf. J. Sperna Weiland, *Voortgezette Oriëntatie. Nieuwe wegen in de theologie*, Het Wereldcentrum, Baarn 1971, 77.

Met mijn variant verken ik het publieke domein en de civiele samenleving en vraag me af of de *res publica*, de menselijke maat, er aan zijn trekken komt en de *civitas* kan floreren. Het moet er ‘civiel’ aantoe gaan, ‘that is polite, tolerant, and above all, non-violent’ (Dahrendorf).¹²

Zachte krachten

Ik keer terug bij de boven genoemde zachte krachten, tegenkrachten tegen agressie, geweld en verwildering wereldwijd. De Franse schrijver Michel Houellebecq lanceerde het motto ‘wereld als markt en strijd’.¹³ Het bevat in een notendop een wereldbeschouwing. Onze wereld kan treffend worden getypeerd als een wereld van markt en strijd. Nogmaals, tegenkrachten zijn nodig om het hoofd te bieden aan de overkill aan geweld van het verkeer, allerlei handeltjes, *das Militär* en aan de overmaat van geweldenaars, van Bush tot Chàvez.

Eerstgenoemde leider is voldoende ontmaskerd, laatstgenoemde is inmiddels gereduceerd tot een reus op lemen voeten. Hoewel Chàvez zich onlangs verzekerde van een 3e presidentiële ambtstermijn in Venezuela – het nieuwe mandaat loopt tot 2019 – brokkelt zijn machtsbasis zienderogen af.

- De economie bevindt zich in een vrije val, de inflatie is enorm, de nationale munt staat zwak en er is gebrek aan medicijnen, voedsel en andere levensmiddelen, die nu moeten worden ingevoerd. De schuldenlast is in vijf jaar gestegen van 30 tot 200 miljard. Olie is niet meer de nationale stoplap en raffinaderijen liggen stil. Gevolg is dat onrust onder arbeiders toeneemt. Kortom, de behoefte aan economische maatregelen is urgent.

- Chàvez’ gezondheid is breekbaar. Hij lijdt aan kanker, is bestraald en kreeg chemotherapie. De verhoopde genezing bleef vooralsnog uit. Biologie zal het lot van Venezuela op korte termijn meer gaan bepalen dat ideologie.

- Chàvez benoemde Nicolás Maduro tot vicepresident, lees: tot zijn vermoedelijke opvolger. Er zijn echter kapers op de kust, mannen die goede banden hebben met militairen en bankiers. Onderlinge naijver ligt op de loer, te meer omdat de grondwet voorschrijft dat de nieuwe president democratisch moet worden gekozen, door de bevolking. Chàvez heeft de autoritaire gewoonte een hem onwelgevallige wet in zijn voordeel te wijzigen.

- De president controleert de Nationale Vergadering, het Hooggerechtshof en andere machtscentra. Zijn dynastieke optreden zet kwaad bloed en schreeuwt om internationaal tegenwicht.¹⁴

¹² Ralf Dahrendorf, *Reflections on the Revolution in Europe. In a letter intended to have been sent to a gentleman in Warsaw, 1990*, Chatto & Windus, Londen 1990, 93.

¹³ WvW, 189, 191

¹⁴ ‘Chàvez after Chàvez’, artikel in de Engelstalige bijlage van *El País* in *The International Herald Tribune* van 17 oktober 2022. Zie ook ‘Het is goed toeven als een Machiavelli in de tropen’. Met Machiavelli in de tropen wordt Desi Bouterse bedoeld. Suriname lijkt met hem af te stevenen op een ‘democratische dictatuur à la Venezuela onder Hugo Chàvez’, een bijdrage in NRC Handelsblad van 28 september 2012. Verder WvW, 32-37.

Tegenwicht

I) Ik begin met het gewicht dat de mensenrechten in de schaal kunnen leggen. De mensenrechten zijn de norm bij uitstek geworden.¹⁵ Waar ze worden geschonden breekt een ethische of humanitaire noodtoestand aan. Concreter, waar misdaden zoals massamoord, hongersnood, verkrachting of deportatie van bevolkingsgroepen worden begaan, heerst een ethische noodtoestand en moet worden ingegrepen. Denk aan Irak, Afghanistan, Congo of Rwanda. Optreden gewapenderhand, *manu militari*, lijkt onder bepaalde omstandigheden de meest adequate reactie te zijn.

Dat werpt de vraag naar rechtvaardige oorlog op en, nog belangrijker, de vraag: 'Wie grijpt in, als het niet anders kan, wie werpt de eerste steen?' Wie zijn *the intervening 'we'*? Welke bondgenoten zijn ethisch voldoende gereputeerd en geëquipeerd om te (mogen) interveniëren? Omdat rechtvaardigheid en vrede wereldwijd de inzet zijn, moet een instantie met de uitstraling van 'globaal leiderschap' er de schouders onderzetten. Die instantie bestaat (nog) niet.

Gelukkig kan melding worden gemaakt van instanties die doorbreken en gewicht in de schaal kunnen leggen. Ik noem het Internationale Strafhof (IS) in Den Haag. Na de val van de Berlijnse Muur en het einde van de Koude Oorlog ontstond volgens de Belgische juriste Chris Van den Wyngaert, een van de 18 rechters van het IS, een zekere politieke wil om een internationaal hof te creëren dat oorlogsmisdadigers moest berechten. Het begon in 2003 met zijn werk. Zij stelt met enige trots vast dat het Joegoslavië-Tribunaal inmiddels 150 verdachten heeft berecht. Op dit moment is men bezig het proces-Karadzic af te ronden. De processen gaan door, dat bijvoorbeeld tegen de Congolese rebellenleider Germain Katanga. Ten Wyngaert zetelt ook in deze zaak. Zij vindt persoonlijk dat het IS zo'n reputatie heeft verkregen dat al sprake is van een afschrikkingseffect door het internationale recht.¹⁶

Na de Tweede Wereldoorlog heeft een horizonverbreding plaatsgevonden. De wereld heeft een kosmopolitische dimensie gekregen. 'Global justice' en 'world peace', rechtvaardigheid en vrede zonder grenzen, zijn in het geding. Feitelijk staat in alle politiek meer op het spel dan de specifieke, meestal regionale en nationale, deelbelangen.

De wereld is één gemenebest geworden en is misschien op de weg de *oecumene*, de ene bewoonde wereld, van het theologisch-ethisch jargon te worden.

Overal moeten mensenrechten en democratie ingang vinden, worden gerespecteerd en verdedigd.

¹⁵ WvW, 165-169.

¹⁶ *De Morgen Magazine* van 3 november 2012.

Dat leidt naar een heikel punt. Bush en Blair hebben zich met hun inval in Irak gediskwalificeerd. Zij hebben de publieke opinie bedrogen en de *res publica* – van het particuliere plein tot het publieke domein – in verwarring achtergelaten. Des te meer reden dat niet-westerse volken hun eigen zelfredzame verstand gebruiken en orde op eigen zaken stellen.

Een sterk voorbeeld levert de Indiase econoom Amartya Sen. Wie hem goed beluistert, hoort hem zeggen dat zulke zachte krachten als democratische politiek, flink leiderschap, degelijk onderwijs en moedige burgers ofwel *Civilcourage* de angel der onrechtvaardigheid uit een systeem, elk systeem, kunnen puren. Zachte krachten kunnen zoveel gewicht in de schaal leggen dat deze naar de goede kant doorslaat: naar meer mens(elijkheid) en meer recht(vaardigheid).¹⁷

II) Ziel is een tweede zachte kracht die ik wil mobiliseren. Dorothee Sölle heeft er fraai over geschreven. Zij pleit voor herwaardering van mythe en religie en wijst op het gevaar van post-mythische en post-religieuze verarming / berusting:

Es gibt den Verzicht darauf, das Eis der Seele zu spalten / Men ziet ervan af het ijs van de ziel te splijten.

De mens mag niet aan de ketting van de ijsskoude instrumentele rede liggen en het dictaat van *Zweckrationaliteit* (zeg: effectief en efficiënt functioneren) mag niet dominant zijn.¹⁸

De ziel is een kracht die ook de stormloop van de zg. harde wetenschappen, zoals de neurowetenschap, kan opvangen. Hun aanvoerder in de Benelux is Dick Swaab, arts en neurobioloog in Amsterdam. Hij verwerpt het bestaan van de vrije wil ten faveure van het brein. Dat is een reductie. Een mens is meer dan het brein. Deze reductie is onacceptabel, aldus Jan Derksen, psycholoog en therapeut aan de Vrije Unversiteit in Brussel. Hij is deze mening toegedaan en vindt dat Swaab biologie plaatst waar hijzelf psychologie zet. Derksen noemt bijvoorbeeld braintrainers. Deze trainen niet de hersenen maar psychische patronen, zoals het geheugen, en dat heeft consequenties voor de hersenen. Verder merkt Derksen haast ondeugend op dat een intelligentie-gen niet, nog niet, is gevonden.¹⁹

Ziel is, noteert niemand minder dan Joke Hermsen, een menselijk surplus dat je ontmoet als je pas op de plaats maakt, rust neemt of een moment zonder bedoeling en belang, zonder doel en drijfveer om uit de kloktijd te stappen.²⁰ Men moet tegen ‘ontzieling’ en voor bezieling zijn.

¹⁷ WvW, 190-191.

¹⁸ Dorothee Sölle, *Das Eis der Seele Spalten. Gesammelte Werke 7*, Hg. Ursula Baltz-Otto und Fulbert Steffensky, Kreuz Verlag, Stuttgart 2008, 105-107, 36.

¹⁹ *De Morgen van 29 september 2012*. Derksen is de auteur van *Bevrijd de Psychologie uit de Greep van de Hersenmythe*, Bert Bakker, Amsterdam 2012.

²⁰ WvW, 117-122.

III) Dit brengt mij bij het woord *narratio* – ook een tegenkracht. Het is de tegenpool van de *ratio*, de rede, de godenzoon van de Verlichting. Het woord *narratio* betekent verhaal en heeft globaliter drie aspecten:

- een verhaal geeft informatie over gebeurtenissen die al dan niet fictief zijn;
- een verhaal, zoals een parabel of een sprookje, geeft richtlijnen voor het handelen en
- een verhaal impliceert ten slotte ‘inwijding’; het maakt je tot bondgenoot, deelgenoot, lotgenoot, insider.

Bij de Amerikaanse schrijver Jonathan Franzen, auteur van de bewierookte roman *Freedom*, zijn deze aspecten uitdrukkelijk aanwezig. Ze als het ware samenvattend tijdens een interview zei de Amerikaan: ‘Ik ben schrijver. Ik schep een *safe haven of meaning* voor de lezer’. Franzen evoceert een vrijplaats van *meaning*, een vrijplaats van betekenis en zin. Hij loodst zijn lezers naar een plek waar ze op adem kunnen komen en niet verloren of doelloos hoeven rond te lopen.²¹

Op haar beurt evoceert en verbeeldt Herta Müller in haar romans en essays plekken waar vrijheid bestaat en geen dwang, waar het leven zinvol is en de vele zegeningen van een socialistische ideologie niet hoeven te worden geteld. Müller is een Duitstalige schrijfster met een Roemeense achtergrond, die in 2009 de Nobelprijs voor literatuur ontving. Voor haar emigratie naar West-Duitsland een paar jaar voordat de Berlijnse Muur werd neergehaald, bruskeerde de Securitate, de veiligheidspolitie van de Roemeense dictator Nicolae Ceaușescu, haar en maakte haar het schrijven moeilijk. Het belette haar niet de volgende zinnen aan het papier toe te vertrouwen:

Alleen uit koppigheid begin je van het leven te houden. Elke dag krijgt waarde, je leert graag te leven. Je zegt in je hoofd tegen jezelf dat je levend bent. Juist nu wil je leven. En dat is voldoende, dat is meer levenszin dan je denkt. Het is beproefde levenszin, even geldig als ademen zelf...’

Herta Müller lokt haar lezers naar vrijheid, naar een vrijplaats van betekenis en zin.

Deze motieven zijn in optima forma te vinden in de bijbelse verhalen. Daar wemelt het van metaforen, en metaforen hebben dikwijls een helend en heilzaam karakter. Het is cruciaal dat de evocatieve kracht van taal om te scheppen en te herscheppen weer is ontdekt. Met deze ontdekking gaat een andere gepaard, namelijk de ontdekking dat de werkelijkheid zich in een permanent scheppingsproces bevindt – *in statu nascendi*. In de speelsheid, in het inventieve en fantasierijke karakter van het verhaal ligt de kracht van het genre van de bijbelse verhaalkunst.

²¹ WvW, 102-103.

Het is goed om je te blijven realiseren dat het hermeneutische vakwerk meer is dan interpretatie van verbeelding. Verhalenvertellers, schrijvers van poëzie en proza, schilders, filmmakers, kunstenaars in het algemeen evoceren met hun verbeeldingskracht metaforen, symbolen en verhalen. Dat is één ding. Het andere is dat zij in het evoceren nieuwe werelden projecteren en de lezers / kijkers provoceren om oude werelden te veranderen.

Anders gezegd, de hermeneutiek is gericht op het ontsluiten van een mogelijke wereld die ligt opgeslagen in teksten en andere kunstuitingen. Daar blijft het niet bij, er is meer. Ontsluiting, c.q. vernieuwing van betekenis, kan grote gevolgen hebben als het zich vertakt in maatschappelijke verandering. De mogelijke wereld van de verbeelding die door de hermeneutiek wordt ontsloten, kan door ethisch handelen worden gerealiseerd.

Verhalen, bijbelse verhalen, sorteren effect. Zij stimuleren hoorders anders te handelen of meer dan het gewone te doen, een tegenstem uit te brengen, een contrastgemeenschap te stichten, zich om te keren of te bekeren, in de contremine te zijn, het pleit voor de armen te bezorgen, recht te doen etc. Dit is te illustreren aan de emancipatie van de zwarte bevolking in de USA. Gospels en Negro Spirituals gaven Afro-Amerikanen kracht en moed zich op te werken uit de kelder van de samenleving. Zij manifesteerden zich in het publieke domein en vormden een 'black counterpublic', een zwarte contrastgemeenschap, een robuuste bijdrage aan de civiele samenleving, die piekte met het presidentschap van Barack Obama.²²

IV Bildung is mijn vierde tegenkracht. Bildung impliceert in het algemeen komaf maken met niet-weten en het ermee gepaard gaande niet-besluiten, niet-handelen en niet-meedoen. Als men daar niet mee breekt, benut 'het zachte monster' kansen en vestigt een bepaald soort despotisme. Dat is de stelling van de Italiaanse linguïst en filosoof Raffaele Simone. Hij kwam tot deze stelling doordat hij zich liet beïnvloeden door Alexis de Tocquevilles *Democracy in America*.

Als de democratieën van onze dagen, beweerde Tocqueville ruim anderhalve eeuw geleden, te maken krijgen met despotisme is het een despotisme met een specifiek gezicht. Dit despotisme verheft niet maar vernedert. Het maakt dat men tevreden is met banale pret en lichtvoetig plezier, met de intieme kring van familie, vrienden en verwanten en met een leven dat niet verder reikt dan de plaatselijke horizon. Men blijft steken op het niveau van grote kinderen die voortdurend worden beschermd en vermaakt, zodat ze geen lasten maar slechts lusten kennen. Als dat doorgaat verwordt een democratisch land onder het mom van volkssoeveiniteit tot een bedeesde kudde nijvere dieren met de regering als herder.

²² WvW, 293-297.

Onze tijdgenoten zijn, vond Tocqueville, in de ban van twee passies. Zij willen leiding en wensen vrijheid, twee tegenstrijdige instinkten die zij tegelijk proberen te bevredigen. Simone – overtuigd van de blijvende waarde van ‘*La prophétie de Tocqueville*’ – slaat een brug tussen de door Tocqueville geschetste tijdgeest in Amerika en die in Italië en Frankrijk in de 21e eeuw.

In Frankrijk wordt net als in Italië gehamerd op het aambeeld van gezag, veiligheid en vastberadenheid. *Il mostro mite / het zachte monster* is een typering die Simone heeft ontleend aan Tocqueville. Het zachte monster – het despotisme van fun en fitness, hedonisme, narcisme en relaxisme – bevangt en benevelt (jonge) mensen.

De remedie is volgens Simone een cultuur van ascese en concentratie, afzien van gemakzucht en omzien naar zaken die er wezenlijk toe doen. Het surfen, tetteren en twitteren op internet, met Facebook, iPhone, iPod, YouTube etc., het swingen van een nieuwe generatie barbaren bevalt zijn landgenoot Alessandro Baricco. Beiden zijn cultuurhermeneuten. Baricco houdt van snelle oppervlaktepeilingen en deelt de overtuiging dat het wezen, de essentie van de dingen niet een punt is maar een baan en niet diep verborgen zit onder maar verspreid ligt aan de oppervlakte. Kennen en weten komen tot stand door de verspreide banen van ideeën, feiten of personen opnieuw te reconstrueren.

Deze ‘reale mutazione collettiva’ ligt Simone niet. Hij heeft een hekel aan internet. Betekenis ontdekken en zin geven vereisen diepgang en noeste studie. Pas dan leer je essenties kennen. *Leggere o guardare*, lezen of kijken is het dilemma. Simone raadt het eerste aan. *Piuttosto leggere*, liever lezen, want dat is goed voor de concentratie. Hem valt het tegendeel op. De carnavalisering van het leven is aan de macht. Men zweert bij vrije tijd en vermaak. Elke levenssfeer hijgt van commercie, media en reclame, vooral van de spectaculaire factor fun, moppert Simone.

Op het gebied van de kennis, het cognitieve niveau, slaat het zachte monster ook toe. Mensen verliezen het vermogen om te onderscheiden tussen feit en fictie, waarheid en leugen, een verlies ten faveure van het fictieve en het valse. De leugen regeert... Simone waarschuwt nadrukkelijk tegen deze moderne vorm van niet-weten. *Bildung* en nog eens *Bildung* is zijn motto.²³

²³ WvW, 298-300.

Bonhoeffers moment(um)

1° Een van hen die meteen na de machtsovername van Hitler in januari 1933 openlijk kleur bekenden, was de jonge Duitse lutherse theoloog Dietrich Bonhoeffer. Hij was van huis uit een man van *Bildung*; deze werd hem met de paplepel ingegoten. In dit verband is een bepaald moment(um) uit zijn verzet veelzeggend. Tijdens de jaarwisseling van 1942/43 vertrouwde hij zijn indrukken van tien jaar Hitlerregime aan het papier toe en gaf persoonlijk rekenschap van dat decennium. Kunnen wij standhouden en wie houdt eigenlijk stand?

Van *Bildung* is veel te zeggen. Niet het minste is, dat zij resulteert in (volks)verheffing. Bonhoeffer, ‘de burger op zijn best’, realiseert het zich in die bijzondere tijdspanne. Het blijft een buitengewone ervaring, noteert hij, dat wij hebben geleerd de grote gebeurtenissen van de wereldgeschiedenis te bekijken uit het perspectief van hen die lijden, die worden onderdrukt, gehoond en uitgeschakeld.

2° Geen wonder dat hij tegelijk een punt maakte van de al gememoreerde *Civilcourage*, de moed van de gewone burgerman en -vrouw, de moed van de *civis*, het lid van de *civitas*, de sociaalpolitieke gemeenschap, die borg staat voor het reilen en zeilen van het openbare leven en het publieke domein, de *res publica*. Bonhoeffer gebruikt *Civilcourage* bewust en opzettelijk. De samenleving werd gemilitariseerd. *Das Militär* werd direct na de machtsovername door Hitler in stelling gebracht; daar moest alles voor wijken. Militarisering ondermijnde de civilisering.

Alle Bonhoeffers, vader en moeder voorop, verafschuwden de verloedering van de samenleving. Hun afschuw maakte het indringende appèl van hun jongste zoon Dietrich zo begrijpelijk: *Civilcourage*. Hemzelf ontbrak het er niet aan. Hij hield het voor ‘een waagstuk van het geloof, dat God eiste’. Hij ging tot het uiterste en steunde een complot tegen de Führer, waarbij – dat is duidelijk – zijn christelijke overtuiging hem motiveerde tot bepaalde beslissingen, i.c. zijn betrokkenheid bij het verzet.²⁴

In 1944 motiveerde hij zijn daad in de gevangenis van Tegel in een gesprek met een medegevangene, de Italiaanse hoogleraar Gaetano Latmiral. ‘Wat doe je als pastor’, overwoog Bonhoeffer, ‘wanneer je een gek op de Kurfürstendamm met zijn auto het publiek ziet inrazen. Je eerste opwelling is de slachtoffers te troosten maar het stuur uit handen van de idioot rukken is belangrijker. Je moet proberen de chauffeur te stoppen’. Bonhoeffer voegt eraantoe dat leidende kringen in Duitsland hebben geprobeerd zich te ontdoen van Hitler, maar het was veel te laat – *obwohl viel zu spat*.²⁵

²⁴ *Rechenschaft an der Wende zum Jahr 1943. Nach zehn Jahren*, DBW 8, 19-39. ‘The Tragedy of Dietrich Bonhoeffer and Hans von Dohnanyi’, artikel in *The New York Review of Books* van 25 oktober 2012.

²⁵ WvW, 180 en 285.

3° (S)preken. Bonhoeffer insisterde vanuit zijn cel in de zg. Doopbrief van mei 1944 om zodanig te (s)preken *dass sich die Welt darunter verändert und erneuert*, dat de wereld – inderdaad de wereld – erdoor wordt veranderd en vernieuwd: een Woord voor de wereld. Dit zijn en blijven hoofdtak en kerncompetentie van kerk en theologie – ruim 50 jaar geleden in Duitsland een *Bekennende Kirche*, kerk met een belijdenis maar toch in de zelfverdediging.

Dat brengt m.i. met zich mee dat kerk en theologie zich moeten bezinnen op nevencompetenties. Een ervan is de dialoog. Dit kan geen neutrale dialoog zijn, want hun dialoog volgt de (dia)logica van de Hebreeuwse bijbel en het Evangelie en de narratio van de profeten en Jezus van Nazaret.

